

Проф. др Златко Исаковић*

Аутор, након анализе појмова мира и људских права, закључује да се већина људских права, а нарочито право на живот и већина других права прве и друге генерације, може остварити или се барем лакше могу спровести и поштовати у време мира. С друге стране, тражење мира по сваку цену (укључујући и жртвовање људских права) може довести до жртвовања најмање „позитивног мира“; тражење људских права по сваку цену (укључујући и жртвовање мира) може да доведе до жртвовања најмање права на мир и неких основних људских права. Аутор сматра да се дилема: људска права или мир може избећи или разрешити уврштавањем мира у категорије људских права и уврштавањем људских права у појмове мира.

Кључне речи: мир, конфликти, људска права.

Циљ рада је анализа опција и стварних и могућих импликација дилеме у вези с тим да ли су свету потребни и мир и поштовање људских права или само једно од то двоје. Изгледа да теоретски напор да се одговори на ово питање захтева претходну, барем кратку, разраду постојећих појмова и структура, како мира, тако и људских права, као и неких других сродних појава.

Мир

Једно од полазишта теорија о миру био је став да је сила својствена друштву у његовим раним фазама, и да може и треба да се елиминисе са развојем културе и правних институција, система итд. пошто представља претњу друштвеном животу. То је обезбедило основу за теорију коју су покренули Џонатан Дајмонд и Ричард Кобден у 19. веку. Дајмонд је сматрао да би рат, као и трговина робљем, ишчезнули ако би људи почели да преиспитују његову сврху и одбили да попусте притисцима да уђу у рат. Било је бескорисно прављење разлике између неправедних и праведних, дефанзивних и агресивних ратова. Други аутор веровао је да је уклањање препрека слободној трговини јединствено средство за трајан мир.²

¹ Чланак је први пут објављен у Данској (библиографски подаци: *Peace and/or Human Rights?*, „COPRI Working Papers“, No. 12 (2000): p. 15; <http://www.copri.dk/copri/downloads/12-2000.doc>; <https://www.cc.columbia.edu/sec/dlc/ciao/wpsfrm.html>).

² Аутор је научни саветник Института за међународну политику и привреду.
³ Steve Chan, *International Relations in Perspective – The Pursuit of Security, Welfare, and Justice*, New York: Macmillan Publishing Company, 1984, pp. 108–130; James E. Do-

Како је 20. век донео ерузију ратова, пацифисти су одбацивали силу као средство за „разрешавања“ сукоба сматрајући да њена употреба само појачава спорове који спречавају решавање проблема и чак се умножавају. Они инсистирају на замени силе ненасилним отпором (дајући значајну улогу убеђивању). Те идеје је, барем делимично, спровео Махатма Ганди, који је – између осталог – окупљањима, демонстрацијама и бојкотовањем британских производа до 1947. године, када је његова земља постала независна, маси држављана своје земље дао пример непослушности британским властима.³ Борац за људска права Црнаца у САД, Мартин Лутер Кинг, применио је сличну тактику. Сличност средстава (ненасилан отпор) и циљева (заступање људских права) које су користили ти активисти показује везе између мира и људских права. Осим тога, обојица су убијени. За Галтунга, „Ганди је богат извор креативне и ненасилне инспирације за теорију и праксу обе стране конфликта“.⁴

Мировне студије постале су академски мултидисциплинарни предмет истраживања тек у последње четири деценије. Његови главни теоријски извори и правци су:

– прво, легалистички приступ који потиче од теорије „праведног рата“ и неке сличне теоријске конструкције;

– друго, тзв. радикални пацифизам (под утицајем Х. Д. Тороа, Лава Толстоја и Гандија, а користили су га Луис Фрај Ричардсон, Кенет Болдинг, Анатол Рапопорт, и други) изведен из социјалистичке доктрине, која је важна карактеристика неколико доктрина, идеја, теорија итд.;

– треће, школа мисли коју су предводили Питрим А. Сорокин, Квинси Рајт, Гастон Бутул,⁵ и неки други.

Истраживања мира усмерена су на организовано насиље у сукобима међу људским бићима, првенствено на очигледне случајеве свесно употребљеног и инструменталног насиља следећих и других врста:

– латентно насиље, као вишеструктурна врста насиља, користи се у ситуацијама репресије и застрашивања (када се имплицитно или експлицитно прети употребом насиља);

– друга врста насиља води порекло од убијања које је последица друштвене организације.⁶

ugherty and Robert L. Pfaltzgraff, Jr. *Contending Theories of International Relations – A Comprehensive Survey*, Third Edition, New York: Harper & Row, 1990, pp. 199–200; Zlatko Isakovic, *Introduction to a Theory of Political Power in International Relations*, Aldershot: Ashgate, 2000.

³ Thomas Merton, *Gandhi on Non-Violence*, New York: New Directions, 1965.

⁴ Johan Galtung, *Peace Education is only Meaningful if it Leads to Action*, „The UNESCO Courier“, January 1997, <http://www.britannica.com/bcom/magazine/article/-0,5744,250313,00.html>, 24 may 2000.

⁵ Vinay Kumar Malhotra and Aleksander A. Sergounin, *Theories and Approaches to International Relations*, New Delhi: Anmol Publications Pvt, Ltd. pp. 457–462.

⁶ Johan Galtung, *A Structural Theory of aggression*, „Journal of Peace Research“, 1964, Vol. 11, No 2.

Димитријевић и Стојановић сматрају да мир није ништа друго до међународна инструментална вредност; обавеза истраживача је да дефинише мир, а не нешто што би неко желео да постигне миром.⁷ Према Галтунгу, међутим, истраживачи мира никада не треба да се надају да ће постићи коначну сагласност о могућем значењу *мира*, јер би се тиме установила основа за њихово истраживање и окоштавање праксе, и за стварање технократске оријентације у производњи мира. Основна дужност истраживача јесте откривање манифестација против мира у оквиру културе и структуре, што би довело до нове теорије међународних односа, која светску политику види као шири појам, а не само као политику међу државама. За истраживање мира постоји потреба и у теоријама о општем миру и сукобу и у критичком истраживању (које треба да се користи и за прогнозу), конструктивизму или визионарству. Укидање рата као друштвене институције треба да буде циљ истраживања мира.⁸ Многи учени људи предлажу развијање мировног образовања ради борбе против насиља. Галтунг сматра да је „основно тежиште мировног образовања да се људи оспособе да решавају сукобе креативније и мање насилно“,⁹ па су створени и кључни појмови:

– под концепцијом „негативног мира“, једном од кључних појава у мировном истраживању, односно студијама, подразумева се, једноставно, одсуство рата (мада постоје многе мање или више различите дефиниције рата);

– друга кључна појава – „позитиван мир“, дефинише се као одсуство легализоване репресије и физичког насиља. За позитивне дефиниције мира постоје бројни, мање или више различити предлози (једнакост, правда, склад, интеграција, слобода, итд.), које треба даље осмишљавати.¹⁰

Да би се разумели мир и насиље треба узети у обзир основне људске потребе – за опстанком, слободом, благостањем и идентитетом. „Развој има за циљ да промовише те потребе: насиље их вређа, мир их одржава“.¹¹ Исти аутор сматра да „постоје три типа насиља и отуда три типа мира: директно, структурно и културно. Директно насиље вређа људске потребе са свесном намером да повреди и нанесе штету; структурно насиље чини то исто више индиректно. Културно насиље је симболично и односи се на оне аспекте наших култура који су коришћени да би се законски оправдало директно или структурно

⁷ Војин Димитријевић и Радослав Стојановић, *Међународни односи – основи опште теорије* (International Relations – Foundations of the General Theory), Belgrade: Faculty of Law, 1988.

⁸ Vinay Kumar Malhotra and Alexander A. Sergounin, *исто*.

⁹ Johan Galtung, *Peace Education Is only Meaningful if it leads to Action*, *исто*.

¹⁰ Hakon Wiberg, *What Is the Use of Conflict Theory?*, in Peter Wallensteen, *Peace Research: Achievements and Challenges*, Boulder and London: Westview Press, 1988.

¹¹ Johan Galtung, *исто*.

насиље“. Та три појма имају своје дијалектичке негације – директан, структуран и културни мир, али је бесмислено усмеравање на само један од њих.¹² Галтунг наглашава да је „сукоб део двоструке, јин/јанг целине: и стваралац и уништитељ“. Он сматра да „дубоко у конфликту постоји једна или више контрадикција или несагласности. Ако се правилно користе, могу да буду покретачка снага људског друштвеног и моралног развоја“.¹³

Виберг верује да „препознавање конфликтног понашања није основни интелектуални изазов: понашање је по дефиницији видљиво, а 'конфликтно понашање' може прилично неконтроверзно да се дефинише као 'понашање смишљено да другу страну лиши вредности““. Вредности могу да буду: живот, физичко или ментално здравље, самопоштовање, слобода, социјални статус, добробит итд. Основна претпоставка је да се непријатељско понашање препознаје онда када се види, барем када је усмерено против нас самих (то може бити теже када је реч о странијој култури која има другачије вредности). Основна контроверза, међутим има везе са односима између последица и намера приликом концептуализације термина *насиље*. Постоји уска емпиријска концепција „директног насиља“ (што је уобичајен смисао у свакодневном језику) и Галтунгова теоретска концепција „структурног насиља“, „која иде дотле да људи умиру или трпе озбиљну штету без потребе: као последица расподеле ресурса пре него свеопште оскудице“. Приликом емпиријске процене морају да се упореде, на пример, стварни морталитет и оно што би било под извесним претпоставкама. Када су направљени емпиријска методологија и емпиријске студије, закључено је да „та концепција остаје крајње контроверзна, на политичкој, филозофској и емпиријској основи“. Виберг није покушао да о томе донесе коначан суд.¹⁴

Малхотра и Сергунин су закључили да „међународни режими могу да помогну у унапређењу, како негативног, тако и позитивног, мира до те мере да обезбеде мирно регулисање сукоба“. Достигнућа мировних истраживања на која је указао Адам Робертс треба тражити у сакупљању информација о методама наоружања и рата, преговорима око оружја и контроле наоружања, као и споразумима о разоружању. На пример, Мрежа глобалне неофанзивне одбране (*Non-Offensive Defence-NOD*) основана је у Институту за истраживања мира у Копенхагену (*Copenhagen Peace Research Institute – COPRI*) 1994. године ради формирања светске мреже стручњака и за неофанзивну одбрану и њених присталица.¹⁵

¹² Исто (упоредити: M. V. Naidu, *Policy statement: Peace Research*, „The Canadian Journal of Peace Studies“, 2000, Vol. 32, No. 2, May.

¹³ Johan Galtung, исто.

¹⁴ Hakon Wiberg, исто.

¹⁵ Неофанзивна одбрана се заснива на претпоставци да су офанзивне војне доктрине, ставови и капацитети главни узрок напетости и главни покретач стицања војне

Као и код теорије о миру може се рећи да интереси истраживача нису усредсређени само на препознавање насиља већ и на допринос побољшању положаја људи:¹⁶ вредности се сматрају главним предметом истраживања људских права с обзиром на следеће ставове:

– Мада је принцип људских права широко прихваћен (на међународном и домаћем плану), изгледа да не постоји потпуна сагласност о њиховој природи и њиховом дефинисању.

– Нема заједничког закључка о питањима да ли их треба вредновати према обичају, принципима или дистрибутивној правди, интуицији, теорији друштвеног уговора или као предуслове за срећу.

– Отворено питање јесте и то да ли права треба посматрати као морална, божија или правна овлашћења.

– Могуће је разматрати да ли људска права треба схватити као делимично опозива или неопозива: да ли треба да буду ограничена по броју и садржају или широка итд.

Постоји барем пет других група контроверзних и отворених питања која се односе на дефиниције људских права.

– Између „несуштинских“ и „фундаменталних“ људских права, која обухватају једно језгро (које се састоји од, на пример, права на једнаку слободу могућности или права на живот), постоји спорна разлика.

– Људска права могу да се посматрају као групни или индивидуални захтеви за поделу и обликовање моћи, просвећености, богатства и других вредности, а у „најфундаменталнијем смислу вредности поштовања узajамне толеранције и њених саставних елемената и заједничког уздржавања у тражењу свих осталих вредности“. Под њима се подразумева и могућност тужбе против лица и/или институција. „У основи, људска права ограничавају моћ државе“.

– У многим разматрањима људских права наглашава се да су она „одређена ограничавањем права било којег појединца или групе у било којој прилици онолико колико је потребно да се обезбеде иста таква права другима и формира општи интерес. Уколико се узме у обзир ова међузависност, људска права се некад означавају као права *prima facie* и готово да нема смисла мислити или говорити о њима апсолутистички“. Међутим, понекад је тешко одредити у којим случајевима неко право треба и може да се ограничи општим интересом и правима других.

моћи и милитаризације држава које се осећају угроженим (Malhotra and Sergounin, *ibid.*, стр. 476). Видети: „NOD & Conversion“, 1994, п. 3.

¹⁶ *Ibid.*, стр. 463; Peter Wallensteen, *The Origins of Peace Research*, in Peter Wallensteen (ed.), *Peace Research: Achievements and Challenges*, Boulder and London: Westview Press, 1988.

– Закључено је да су права која су одређена да буду људска права суштински универзална или општа, тј. једнако их поседују сва људска бића (у неким случајевима чак и нерођена) у свим деловима света. Та идеја није у сагласности са идејом „божанског права краљева“ и неким сличним, али није увек лако дефинисати привилегију.

– Коначно, као одраз независности између и у оквиру процеса вредности, људска права се односе на мноштво различитих захтева за вредностима који се крећу од моралних до правних норми, тј. заповести. Међутим, понекад је веома тешко направити разлику између тих и неких других (врсте) норми.¹⁷

Постоје неслагања између становишта о људским правима као, пре свега, моралној, божанској или правној појави које треба вредновати обичајима, интуицијом, начелима дистрибутивне правде, друштвеним уговором итд. Није јасно да ли су она (делимично) (не)опозива, (не)ограничена. Расправа о тим питањима трајаће све док недостају потенцијали и супротни приступи јавном поретку.¹⁸

Људска права се ипак могу барем делимично дефинисати. Дефиниција се мењала кроз време и простор (од идеје о „природним правима“, преко „права човека“, под којима се нису обавезно подразумевала и права жена, до идеје и израза „људска права“ који је створен након Другог светског рата). Од тада, људска права су постала универзална и међународно призната као резултат прихватања споразума о оснивању Уједињених нација, 1945. године, и Универзалне декларације о људским правима, 1948. године. Следећи важни кораци учињени су 1976. године, када су на снагу ступили Међународни уговори о економији, социјалним и културним правима и о грађанским и политичким правима (претходно их је прихватила Генерална скупштина Уједињених нација 1966. године).¹⁹

Француски правник Карел Васак развио је појам о „три генерације људских права“ који се може посматрати као додатни облик структуре те појаве.

– Прву генерацију чине следећа грађанска и политичка права: право на живот, слободу и безбедност личности; слобода становања и кретања; право на азил од прогона и слободу од расних и еквивалентних облика дискриминације; слобода мишљења и његовог изражавања; слобода мирног удруживања и окупљања; слобода од ропства или служења против своје воље; слобода од неоснованог задржавања, хапшења или прогона; право на јавно и поштено суђење; слобода од тортуре и грубог, понижавајућег или нехуманог кажњавања или третмана; слобода од мешања у преписку или приватност; слобода саве-

¹⁷ *Human Rights* (2000), <http://www.britanica.com/bcom/eb/article/2/0,5716,109242>, 27 May.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Louis Henkin, Gerald L. Neuman, Diane F. Orentlicher and David W. Leeborn, *Human Rights*, New York; Foundation Press, 1999, p. 73.

сти, мишљења и вероисповести и право на директно или индиректно учешће у власти; право да се не буде неосновано лишен својине; право на сопствену својину итд. Извесна права могу да се осигурају захваљујући афирмативној акцији владе. „Оно што је константно у овој идеји прве генерације, међутим, јесте појам слободе, штит који чува појединца, самог или у заједници са другима, од злоупотребе политичке власти. Ово је суштинска вредност“.²⁰

– Друга генерација обухвата економска, социјална и културна права, као што су право на рад и заштиту од незапослености; право на социјалну сигурност; право на слободно време и одмор; право на образовање; право на животни стандард који одговара благостању и здрављу – личном и породице, и право на заштиту нечијег литерарног, уметничког и научног рада. За уживање неких од тих права није обавезна афирмативна акција државе. „Ипак, за већину права друге генерације потребна је интервенција државе у погледу расподеле ресурса, јер, према критеријуму дистрибутивне правде, подразумевају потражњу више за материјалним, него за неописљивим вредностима. Права друге генерације су, у основи, захтеви за социјалну једнакост“.²¹

– Трећа генерација људских права, која обично још не спадају у међународно призната људска права, састоје се од тзв. солидарних права. То су: право на политичко, економско, социјално и културно самоопредељење; право на друштвени и економски развој; право на учешће у „општем наслеђу човечанства“ и корист од њега, тј. подела потенцијала земаљског простора; право на научне, техничке и неке друге информације и напредак; право на културне споменике, традицију и знаменита места. Остала права која припадају истој генерацији јесу *право на мир*,²² право на помоћ приликом хуманитарних катастрофа и право на здраву и уравнотежену животну средину. Један аутор је међу та права уврстио и право на развој,²³ уместо права на помоћ приликом хуманитарних катастрофа.²⁴

Иако се права те генерације могу тумачити као колективна права, свако од њих има и колективну и индивидуалну димензију. Сматра се да се „ослањањем на вредносне захтеве у ранијим генерацијама права и њиховим међусобним повезивањем и поновним осмишљавањем та генерација права најбоље схвата као производ, мада још у формирању, и успона и пада националне државе у другој половини 20. века“.²⁵

²⁰ Исто, стр. 323–324, *Human Rights*, 2000, исто.

²¹ *Human Rights*, 2000; исто; Cristian P. Scherrer, *Peace Research for the 21 th Century: A Call for Reorientation and New Research Priorities*, COPRI Working Papers, 1999, No. 18; Henkin, Neuman, Orentlicher and Leebron, исто, стр. 321–322.

²² Видети Декларацију о праву народа на мир коју је 1984. године усвојила Генерална скупштина ОУН – Henkin, Neuman, Orentlicher and Leebron, исто, стр. 480–481.

²³ Видети Декларацију о праву на развој коју је 1986. године усвојила Генерална скупштина ОУН – Henkin, Neuman, Orentlicher and Leebron, исто, стр. 481–485.

²⁴ *NATO's War – Boomerang Against the West (Part A)* (1999), „TFF Press Info“, No. 65, 30 April.

²⁵ *Human Rights*, 2000, исто.

Неки мировни истраживачи су у дилеми у вези с тим да ли садашње стање државног система може да обезбеди ефикасну будућу безбедност. У независном свету, где оружје за масовно уништење прети како пораженима, тако и онима који личе на победнике, самопомоћ не би била ефикасан метод за осигурање безбедности. Предвиђа се нов и измењен светски поредак који осигурава већу безбедност, у којем би била важна индивидуална, а не државна безбедност. Према тој визији, мир, људска права, економско благостање и равнотежа животне средине најбоље ће постићи транснационалне или интернационалне институције, а не државе. Што су институције мање под доминацијом државе или групе држава бољи су њихови изгледи да успеју. У вези с тим, може се закључити, пре свега, да дефиницијама негативног и позитивног мира може да се обухвати поштовање неких наведених људских права. Такође, важно је питање да ли се мир може посматрати као „општи интерес“ или као један од таквих интереса који ограничавају људска права ако право на мир није једно од (међународно признатих) људских права. Штавише, рат је (веома) погодно стање за велика и друга кршења људских права која не спадају у право на мир. Обрнуто, велика кршења и повреде људских права, која су бројна и озбиљна у ратним околностима, често доводе до ратова.

Уколико се анализирају људска права која спадају у наведене три генерације, може се закључити да је већина њих, а нарочито, на пример, право на живот и већина других права прве и нека права друге генерације – могућа или се барем лакше могу спровести и поштовати у пракси у време мира. Рат је у директној контрадикцији са правом на мир, нарочито агресија, као чин који покреће рат (и из тог разлога је забрањен Повељом УН).²⁶ С друге стране, ако се анализирају постојећи појмови мира, у многим случајевима они изгледају тешко сагласни с непоштовањем бројних наведених људских права. Тражење мира по сваку цену (укључујући и жртвовање људских права) може довести до жртвовања најмање позитивног мира; тражење људских права по сваку цену (укључујући и жртвовање мира) може довести до жртвовања најмање права на мир и неких фундаменталних људских права у наведеном значењу. Међутим, изгледа да је човечанству истовремено потребно више и мира и људских права. Они су условљени или међусобно зависни као две стране истог новчића, што значи да се не може имати једно без другог.

Дилема: људска права или мир, може се избећи или разрешити уврштавањем мира (а и мировних организација и покрета) у катего-

²⁶ Опширније: Златко Исаковић, *Ius od Bellum from Grotius to the United Nations*, „COPRI Working Papers“, 1999, No. 11, <http://www.copri.dn/menu/pumenu.htm>; <http://www.ciaonet.org/>; <http://aix1.nottawa.ca/associations/balkanpeace/bio/isakovic.html>

рије људских права (а и организација и покрета за људска права) и уврштавањем људских права у појмове мира.

Уколико таква уврштавања нису прихватљива из било којег разлога, тј. уколико су свету потребни мање или више различити појмови за те две појаве (и покрета и организација), барем у ситуацијама када су супротстављени или несагласности, мора се одлучити која је од њих важнија. Међутим, може се појавити проблем у налажењу граничне линије између те две појаве због тога што постоји тенденција да постану два аспекта исте појаве које међународна заједница тежи да заштити на два донекле различита начина. Поставља се питање да ли је било какво нарушавање једне од те две појаве или њихових сегмената довољан разлог да се жртвује друга појава или њени сегменти.

Мада би општи теоријски закључак могао да буде да народ(и) не треба да бира, у неким животним ситуацијама постоји потреба да се учини тај избор.

Додатна дилема могла би да буде: људска права или државни суверенитет?²⁷ Дугорочно посматрано, права, подржана процесом глобализације, изгледа да имају веће могућности за успех, али постоји и неразрешено питање цене (нарочито у односу на суперсиле и неке велике или континенталне силе).²⁸

Литература:

1. Vojin Dimitrijevic, *Reign of Terror – Essay on Human Rights and State terror*, Belgrade: Rad. (in Serbo-Croatian), 1985.
2. Zlatko Isakovic, *Identity and Security in former Yugoslavia*, Aldershot: Ashgate, 2000.
3. Pertti Joenniemi, *Toward Postmodern Peace Movements, Peace Work for the Next Millennium*, Mariehamn: The Åland Islands Peace Institute, 1999.
4. Marion Mushkat, *Peace Research in the Post Cold War Era*, International Problems: Society & Politics, 1994, Vol. 62, No. 1–2.
5. Adam Roberts, *New Peace Research, Old International Relations*, in Jaap Nobel (ed.), *The Coming of Age of Peace Research: Studies in the Development of a Discipline*, Groningen: Styx Publications, 1991.
6. Ann J. Tickner, *Re-visioning Security*, in Ken Booth and Steve Smith (eds), „International Relations Theory Today“, Cambridge: Polity Press, 1995.
7. Katarina Tomasevski, *Between Sanctions and Elections-Aid Donors and Their Human Rights Performance*, London and Washington: Pinter, 1997.
8. Riitta Wahlström, *The Challenge of Peace Education: Replacing Cultures of Militarism*, in Elise Boulding (ed.), *New Agendas for Peace Research: Conflict and Security Reexamined*, Boulder & London: Lynne Rienner Publishers, 1992.
9. Hakan Wiberg, *Identifying Conflicts and Solutions*, „Romanian Journal of International Affairs“, 1998, Vol. 4, No. 1.

²⁷ На пример, Bjorn Moller, *Editorial: NATO, Quo Vadis?*, „NOD & Conversion-International Research Newsletter“, 1998, No 47, December; Henkin, Neuman, Orentlicher and Leebron, *нср*, стр. 1217–1218.

²⁸ Опширније: Zlatko Isakovic, *Introduction to a Theory of Political Power in International Relations*, Aldershot: Ashgate, 2000.